

Дарина Блохин

академік ВШ АНУ, проф. д-р,
член-кор. УВАН в Нью Йорку,
президент «Німецько-українського
наукового Об'єднання ім.Ю. Блохина», (Мюнхен)

**РОЛЬ СОФІЇ РУСОВОЇ І ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У ВІДРОДЖЕННІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ.
(ДО 170-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ)**

«Родюча - як земля, а робоча - як бджола»/Панас Мирний/.

***Анотація:** В статті висвітлюється роль Софії Русової та Олени Пчілки, видатної української письменниці, педагога, вихователя, фольклориста, перекладача творів світової класики, Вона була патріоткою свого народу і захисником української мови, культури, історії, в важкі часи гнобленого українського народу. А своєю педагогічною мудрістю вихователя виховувала і навчала своїх дітей дома, щоб оберегти їх від зрусифікованих шкіл. Вона любила не тільки свої дітей, але старалася писати для всіх українських дітей, які б полюбили свої українські пісні, казки, культуру, звичаї і були гідними патріотами своєї нації. Вона започаткувала материнську школу, навчала своїх дітей дома, даючи їм ґрунтовні знання української мови, літератури,*

всесвітньої літератури, вчила іноземних мов, знання яких пригодилося дітям в майбутньому. Олена Пчілка велику роботу проводила на громадській ниві, щоб збудити національну свідомість української нації.

Ключові слова: українська національна школа, національна свідомість, український фольклор, казки, національна культура, Леся Українка, Олена Пчілка, Софія Русова.

Annotation: *The article deals with the role of Sofi Rusova and Olena Pchilka, a prominent Ukrainian writer, educator, educator, folklorist, translator of works of the world classics, she was a patriot of her people and a defender of the Ukrainian language, culture, history, during the hard times of oppressed Ukrainian people. And his teacher's wisdom educated and educated his children at home to guard them from shady schools. She loved not only her children but tried to write to all Ukrainian children who would love Ukrainian songs, fairy tales, culture, customs and were worthy patriots of their nation. She was obsessed with the maternity school, taught her children at home, giving them a solid knowledge of the Ukrainian language, literature, world literature, taught foreign languages, whose knowledge was useful to children in the future. Olena Pchilka carried out a lot of work in the public field in order to stir up the national consciousness of the Ukrainian nation.*

Key words: *Ukrainian national school, national consciousness, Ukrainian folklore, fairy tales, national culture, Lesya Ukrainka, Olena Pchilka, Sofia Rusova.*

Радіємо, що зараз у Незалежній Україні із заपोшених архівів повертаються славні імена українських жінок-педагогів, які своєю невтомною працею відстоювали українську мову, створювали національні українські школи, писали свої праці для дітей і були прикладом у виховуванні не тільки своїх, але і чужих дітей.

У монографії «Наші визначні жінки» (Коломия, 1934) Софія Русова характеризує життєвий і творчий шлях видатних українських жінок. Серед них вирізняються імена, як Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (Олена Пчілка), Христина Алчевська, Ганна Барвінок, Людмила Олексіївна Василевська

(Дніпрова Чайка), Наталя Кобринська, Наталія Сидоренко, Олександра Єфименко, Леся Українка, Марія Загірна та ін. Це жінки, які поруч з своїми вихованими дітьми, як Леся Українка, Олександр Русов (син С.Русової) та інші, були прикладом невтомного виховання дітей, досвід виховання і навчання переносили на інших дітей. Вони засвічували «досвітні вогні», як писала Л. Українка, що освітлювали темряву тогочасного суспільства, виховуючи молоде покоління для майбутньої незалежної України, про яку мріяли і вірили у її краще майбутнє.

Серед українських жінок-педагогів, які були близькі своїми поглядами і стояли на одному щаблі просвітництва, – Софія Русова і Олена Пчілка,- а за силою та пристрастю оборони українського слова, культури, духовності Софію Русову можна порівняти з Лесею Українкою, яка близька своєю відданістю словом, захистом української мови, культури і духовності. За рівнем просвітницької діяльності Софія Русова, як факел, який науково просвітив інших жінок, показав шлях до ренесансу української національної педагогіки: творенню національної освіти і виховання. Трудно сказати хто у кого саме вчився цьому. Як писала Олена Кисілевська, що Софія Федорівна «ніжним серцем відчувала кривду народу, серед якого жила і так любила його, що стала найкращою донькою України». І як не дивно, що С. Русова не була українського походження, але відданість Україні в її усіх аспектах була незрівняна з деякими українцями.

Софія Федорівна Ліндфорс народилася 18 лютого 1856 року в с. Олешня на Чернігівщині. Батько Федір Ліндфорс був шведського походження, а мати Анна Жевре - французького. Мати померла, коли Софії було 4 роки, трохи згодом помер брат і сестра. До 10-ти років життя, Софія жила в Олешні з батьком і старшою сестрою Марією. У 1866 р. вони переїхали до Києва, де Софія навчалася у Фундукліївській гімназії, яку закінчила з золотою медалю у 1870 році. Через рік помер батько. Софія і її старша сестра Марія шукали засобів для життя. У 1871 році вони відкрили у Києві перший Фребелівський дитячий садок, і зайнялися позашкільною освітою. Це був час, коли процвітав російський царський деспотизм, гноблення українців, хоч вогненне слово Шевченка будило до протестів, до виховання

молодого покоління. Ось яку мету поставили перед собою дівчата: не тільки виховування дітей, але і дорослих; і дитячий садок став також центром української національної культури. Вечорами тут збиралася українська інтелігенція М. Старицький, М. Лисенко, М. Драгоманов, О. Русов та ін., які заклали національний ґрунт у її свідомості. Тут Софія Федорівна зустріла свого майбутнього чоловіка Олександра Русова. Вони одружилися, Михайло Драгоманов був у них сватом, а Микола Лисенко написав композицію «Золоті ключі». Молоде подружжя зайнялося видавничою діяльністю, Софія працює в жіночому русі, професор вищих жіночих курсів у педагогічному інституті в Києві, співвидавець ж. «Світло». Нелегко було працювати у часи Валувєвського указу 1863 року і пізніше закону Олександра II, який у 1876 року у німецькому місті Бад Емс, де була його резиденція Чотири Вежі, підписав ганебний закон про заборону української мови, друку і культури, скоївши великий гріх, бо два тижні перед цим, він був на освяченні Російської Православної Церкви над р. Ланом, яка носить назвуз його імені - Церква святого Олександра. В протесті проти цього указу Софія стає душею рухів проти цього указу. Обшуки у її домі, забрали друкарську машинку, і за це її ув'язнили, а маленькими діточками, - 3-х літнім Михайликом і піврічною Любкою, - опікувалися друзі. Після звільнення її із ув'язнення, родина переїжджає до Одеси, але і тут при обшуку в колиці дитини знайшли українську книжку і знову заарештували її. Вона дуже тужила за дітьми. Але її патріотизму не зламала тюрма. Її черговий раз ув'язнили, коли під серцем носила сина Юрія. Пізніше неоднаразово були арештовані її чоловік і син Михайло, це була ганебна дискримінація укарїнської нації. Під час Українських Визвольних змагань Софію було призначено на посаду керівника шкільництва. Після другої російської революції та Брестського миру політична ситуація в Україні ускладнилася. Центральна Рада змушена була евакуватися. У 1919 році Міністерство освіти було переведено до Кам'янця-Подільського. І Софія Русова змушена була переїхати до Кам'янця-Подільського, де уже був відкритий Перший Український університет на чолі з ректором І. Огієнком. С. Русова викладала в університеті, допомагала пораненим, заснувала Жіночу Раду. Після

захоплення більшовиками цієї території України, вона декілька разів робила спроби виїхати за кордон, і це вдалося, вона з онукою на руках у 1922р. опинилася в еміграції у Чехо-Словаччині, де стала професором Празького педагогічного інституту ім. М. Драгоманова на посаді професора педагогіки. Про її наукову, громадську і політичну діяльність я уже писала. Померла Софія Русова 5.02.1940 року на 84 році життя і похоронена на Ольшанському цвинтарі в Празі. Її діяльність незрівняна навіть із сучасними педагогами. Вона варта того, щоб її вивчали в Україні в педагогічних університетах, кожна її праця не втратила актуальності в наш час і може допомогти кардинально змінити систему освіти в Україні. Відрадно, що українські педагоги багато написали праць про С. Русову із архівних матеріалів. Хочу відзначити, що і в архіві Праги теж працюють молоді вчені і пишуть свої цікаві праці [2].

Нашим завданням є розгляд педагогічної і громадської діяльності славної доньки українського народу Ольги Петрівни Драгоманової-Косач (Олени Пчілки), яка своєю активною діяльністю подібна до С. Русової, з якою вона познайомилася в товаристві Лисенків-Старицьких в Києві, і була в добрих стосунках. Якщо про доньку Ольги Петрівни Лесю Українку в радянські часи писали правду і неправду, то про матір не згадували, наче б її не було ніколи. А якщо і згадували про неї, то як і С. Русовій, приписували налічки як «буржуазні націоналістки», а далі замовкали, щоб не викликати зацікавлення у дослідників. За роки Незалежної Держави України педагогічна наука зробила значний поступ у дослідженні творчої спадщини видатних жінок - педагогів, серед яких найпочесніше місце займає Софія Русова і Олена Пчілка. Хоча діяльність їх та деякі педагогічні праці ще не всі вивчені і не систематизовані. А тому перед дослідниками постає ще великий обсяг роботи, пов'язаний із віднайденням їх праць в різних архівах, і, в тому числі, за кордоном. Як пише к. пед н. Новаківська Л. В., що перші статті про О. Пчілку здійснив А. Чернишов, а далі Н. Вишенська, М. Гнатюк, О. Ставицький, Є. Шабліовський (?), Л. Дрофань та А. Гуляк. Науковий інтерес до особистості і творчості зробили Г.Аврахов, Т. Борисюк, В. Іваненко, Л. Кондратенко Л. Струганець та інші [7]. Я б назвала

ще П. Одарченка, Драй-Хмару та ін. Зараз багато статей про О. Пчілку пишуть українські дослідники і друкують на сторінках інтернету.

Цікава книжка Тетяни Беднаржової про Софію Русову на базі архівних матеріалів Праги, вийшла 2001 році [2]. Це важливо, бо статті чи книги написані на фактичному матеріалі із архівів дають привидиві дані про ту чи іншу особу.

Ольга Петрівна Драгоманова -Косач (псевдонім, Олена Пчілка) – автор багатьох прозових, поетичних та драматичних творів, критик, публіцист, перекладач, фольклорист та етнограф, редактор і видавець, громадська діячка і педагог. Народилася Ольга Петрівна Драгоманова 5(17).07 1849 року в місті Гадячі на Полтащині. Батько письменниці, Петро Драгоманов, – вчений, юрист і літератор, дрібний поміщик. Їхні діти Михайло Петрович- світової слави вчений і політичний діяч та славна письменниця Ольга Петрівна (Олена Пчілка), яка закінчила у Києві Інститут шляхетних дівчат (1866), 22.06.1868р вийшла заміж за Петра А. Косача. Молода родина виїхала на Волинь в містечко Звягіль за місцем праці чоловіка. У 1879р. родина із 6 дітьми виїхала до Луцька, де працював її чоловік, а вона поступила до драматичного товариства. Ольга Петрівна працює і виховує своїх дітей, і внесла великий вклад в педагогіку та українську культуру. Недарма придбала псевдонім Пчілка, від невсипущих трудівниць-бджіл. Рідна українська мова, пісня, обряди та звичаї створили атмосферу, в якій виховувалася українська патріотка Ольга Петрівна Драгоманова–Косач (Олена Пчілка) та її діти. Волинь з її природою, пам'ятками історичної минувшини, етнографією, фольклором, народними піснями зачарували молоду жінку. Вона записує пісні, народні перекази, збирає етнографічні матеріали і науково їх досліджує. Зібрані пісні надсилає М. Лисенку, працює над розвідкою «Вислід про колядки волинські» та науковою роботою «Український орнамент», які були опубліковані пізніше і отримали високу оцінку у фахівців. Займається О. Пчілка видавничою справою, якої дебютом були «Співмовки Руданського» (1880), і не покидає видавничої справи до смерті.

На жаль, Олена Пчілка стала відома лише недавно. За її національні погляди, боротьбу проти русифікації, за

безкомпромізм, який виявляла в усьому, послідовне обґрунтування спроможності української мови, культури посісти гідне місце у світовій культурі, за славу історію українського народу, що формувало національну свідомість, за виховання свідомих патріотів своєї нації на демократичних засадах, можновладці не могли її пробачити і намагалися стерти її сліди.

Зараз в Україні багато пишуть, шукають відповідей на різні питання педагогіки в Західній Європі чи за океаном, але, на мій погляд, українці мають велику спадщину своїх педагогів минулих століть, яку повинні досліджувати і використовувати не тільки українці, але й європейці. Потрібно вчитися на скарбах своїх українських педагогів, а не шукати чогось готового в інших. У різних країнах є свої надбання, і в українців є теж свої, їх треба використовувати, можливо, змінюючи дещо згідно нових умов. Копіювання всього з інших країн, що не підходить українській ментальності, це все рівно, що учні списують один в одного контрольні роботи, але знань ніяких вони не отримують. Нам бракує ще самостійності, волі, поваги, і оцінки своїх надбань і менше критики. На мою думку педагогічні погляди С. Русової і Олени Пчілки, можуть бути основою нашої національної системи освіти, яка потребує не теоретичного оновлення, а експерименту, практики, і в цьому можуть допомогти праці українських педагогів. Адже, С. Русова, знаючи інші мови, опрацювала праці зарубіжних педагогів, філософів та психологів, і вибрала те, що підходить українській нації і її дітям. А ми хочемо все перейняти чуже, коли маємо такі глибокі надбання наших педагогів, що інші можуть нам позаздрити.

Олена Пчілка, будучи щирою українкою, виховувала своїх дітей в любові до всього українського. Свій педагогічний талент вона проявила у вихованні власних дітей: Михайла, Лесі, Ольги, Оксани, Миколи, Ісидори. Вона створила для дітей затишний український світ, захистивши дітей від зрусифікованих на той час шкіл. Вона була впевнена, що зрусифікована школа зведе нанівець виховання дітей в національному дусі. Тому вона вирішила сама дати початкову освіту дітям дома. Як писала Ольга Петрівна в автобіографії: «Мені тоді здавалось, що школа зараз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний страх, бо потім я побачила, що коли діти

добре вправлені в українській мові, то тоді школа цієї мови не зруйнує» [1, с.143]. Виховуючи у дітей любов до рідної мови, пошану до українських звичаїв, вона відчинила двері дітям у народний світ, діти бачили чудову волинську природу, гралися хованки у монастирській будівлі Луцьку, яка надихала велич і дух старовини; різні казки викликали у дітей міфологічні уяви, і це запало глибоко в душу дітей. Збираючи різні старовинні вишивки, вчила шити дівчаток, сама носила український одяг і дітей також одягала, що видно із фотографій. А разом з тим виховала у дітей велику спрагу до знань. Діти вчили не тільки українську мову, але і іноземні мови, які пригодилися в житті і праці. Діти читали зарубіжну літературу та знайомилися з культурою інших народів. Уже з самого дитинства Ольга Петрівна намагалася виховувати дітей справедливості, ніколи не наказувала. Наймолодша донька, Ісидора Косач-Борисова, писала: «Олена Пчілка була ворогом муштрування дітей, надуживання дорослих примусом, наказом у стосунках з дітьми, говорячи, що така суворість дорослих з дітьми «пригашає» дух. Так Олена Пчілка уміла сполучати у відносинах з членами своєї родини ніжність, жартівливість і пестощі з неухильним виконанням обов'язків. І тому, коли вчила когось зі своїх дітей чогось (рідної чи чужої мови тощо), то ставила великі вимоги, а водночас за різні дитячі пустощі й провини не карала» [5, с.27-28]. Фактично це була перша материнська школа, основи, якої були закладені О. Пчілкою. На це звернули увагу М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк. Редакція «Літературно-Наукового Вісника» до 25-ліття діяльності О. Пчілки наголосила: «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій плекається рідна українська мова і українська літературна традиція в найкращому розумінні цього слова». А Л. Старицька-Черняхівська, порівнюючи себе та інших однолітків з Михасем і Лесею, які навчалися в гімназії згадує: «... вони були далеко серйозніші і освіченіші за нас. Одрізнялися вони від нас і мовою, і одежею. Балакали і ми по-українськи, але се вже була якась мішанина з російщиною, що затопляла нас у гімназії, Леся і Михайло, балакали добірною мовою, бо вони і вчилися на ній, щож до одежі, то тут вони відрізнялися від нас; скільки пам'ятаю Лесю та Михайла - все пам'ятаю їх у доброму українському вбранню –

Михайла в сірій чумарочці, Лесю в спенсері, у вишиваній сорочці, білява голівка гладенько перев'язана стьождкою...» [1, с.143]. Як писав М. Драй-Хмара, що Леся «вийшла серйознішою і освіченішою від багатьох дітей свого часу. Надзвичайно важливим є те, що навчання провадилося рідною українською мовою, завдяки чому дитина не відривалася від національного ґрунту. Не можна не вбачати в цьому великого виховавчого таланту її матері, що весь час стежила за освітою своїх дітей та керувала нею. Як не тяжко було в ті часи учити своїх дітей по-українськи (бо жодного українського підручника тоді не було), все ж таки мати Лесина, жінка високо інтелігентна й глибоко переконана українка, переборола всі труднощі й добилася того, що її діти здобули солідну освіту» [4, с.9]. Завдяки заходам Ольги Петрівни її донька Леся стала славетною поетесою. Про це писала і сама Ольга Петрівна в листі до Омеляна Огоновського: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, - із певністю можу сказати, що мені це вдалося. Не знаю, чи стали б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б стали, але хутчій, що ні... Від батька вони не могли б навчитися української мови, бо він нею не вміє говорити. Власне я «наважила» й завше оточувала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, - щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому» [11, с.1127]. Дійсно, батько дітей не знав української мови, але очевидно, любив мову і не втручався у виховання дітей, він любив свою дружину і навіть писав українською мовою такі чудові слова: «Моя Оля, моя Зоре, я за тебе кинусь в море»... Ольга Петрівна відкрила своїм дітям красу української мови, природи, рідної пісні, поезії Т. Шевченка, знайомила із світовою літературою і культурою. Вона збирала українські орнаменти узорів, вишивок і видала «Українські узори» (1912, 1927), видала альбом «Український народний орнамент» (Київ 1876), який зараз відновлено схеми та описи альбому. В той час він декілька разів перевидавався і мав велику потребу, його і розкуповували. Як писав в листі до О. Пчілки І. Франко: «Може у Вас десь завалявся один екземпляр альбому, то надішліть мені». Ця праця здобула високу оцінку не тільки в Україні, але й серед видатних західноєвропейських вчених. У

Парижі один французький професор так захопився цією працею, що прочитав про неї цикл лекцій. Багато інших етнографічних та фольклорних матеріалів зібраних Оленою Пчілкою, використали українські вчені у своїх працях. Вона вчила своїх дітей вишивати і одягалася сама і дітей в український стрій. Сусіди дивувалися, що Косачеві діти розмовляють «по-мужицьки» і носять «мужицькі» вбрання.

О. Пчілка бачила талант Лесі і навчила писати вірші рідною мовою та вчитися у класиків української та світової літератури; діти знали чужі мови, перш, як пішли до гімназій. І це мало великий успіх серед гімназистів. Леся у 9 років написала перший вірш «Надія», у 13-14 років друкувалася в ж. «Жіночий альманах». О. Пчілка написала книжку для дітей «Годі, діточки Вам спать! Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи»¹. Ольга Петрівна бачила, що діти українських родин денаціоналізуються, і щоб запобігти цьому, вона переносить свій тижневик до Києва – «Рідний край» (1908 -1914) з додатком дитячого журналу «Молода Україна» [16,с.72-73], який був першим і єдиним на Наддніпрянській Україні для дітей українською мовою, мав велике значення для патріотичного виховання дітей. Авторів свого журналу вона дбайливо добирала, серед яких були Л. Українка, Борис Грінченко, Михайло Старицький, Спиридон Черкасенко, Надія Кибальчич, Людмила Старицька-Черняхівська, Христя Алчевська, Грицько Григоренко. Олександр Олесь, Микола Фон-Рендель, Сергій Мартос, Марія Ішуніна, Одарка Романова, Валер'ян Тарноградський та інші. На сторінках журналу уже дебютував Максим Рильський з першим твором – віршем «Зимовий танок» та оповіданням «Кузьмик і Семенко». У журналі була вміщена спеціальна рубрика, присвячена природничим наукам під назвою «Світознання». Тут діти могли почерпнути інформацію про землю та різні геологічні зміни на її поверхні, про море та жителів моря, вулкани, сніг, слад повітря, «крейдянні гори», коралові острови, мікроскопічні тварини (амеба, інфузорія), тропічні рослини, життя і поведки тварин тощо. В журналі друкувалися різні гумористичні і народні смішинки. Були вміщені і для дітей українські народні казки,

¹ Зараз вона перевидана в Україні під серією : Світвид. Навчальна книга Богдан, 272с.

дитячі пісеньки, ігри, приповідки, колисанки, жартівливі віршики, шаради, загадки, прислів'я, швидкомовки, сміховинки, колядки, щедрівки, Різдвяні та Великодні пісні. Педагогічний журнал «Світло», що виходив на початку ХХ ст. позитивно відгукнувся на ж. «МолодаУкраїна» з його різноманітністю цікавих матеріалів і важливістю для виховання і навчання дітей, і зазначалося: що його «дібрано тямущою, досвіченою рукою, ретельно упорядковано людиною, що свідомо своєї праці й кохається в ній» [4, с.9]. Журнал О. Пчілка видавала власним коштом і це було матеріально важко, бо і передплатники боялися мати у себе українські часописи. Вона зверталася до Д. Яворницького, М. Міхновського, до читачів ж. «Рідний край» з проханням підтримати дитячий часопис, бо у ньому бачила «..велику потребу і для сім'ї, і для школи, і для виховання свідомих українців» [15, с.1-4]. При всіх труднощах Олена Пчілка утримувала видання до йогозакриття у 1914р. Вона була одноступнем Бориса Грінченка, який підкреслював важливість видань для дітей [3,с. 254].

Олена Пчілка перекладала переспіви. Публіцистичні, літературні, критичні статті світової класики: Овідія, А. Міцкевіча, Й.-В. Гете, Г. К. Андерсена, В. Гюго. Писала і спогади: «М. П. Старицький» (1904), «Спогади про Михайла Драгоманова» (1926), свою «Автобіографію» (1930); статті: «Марко Кропивницький як артист і автор» (1910), «Євген Грибінка і його час» (1912), «Микола Лисенко» (1913), «Оповідання» (з автобіог., 1930) тощо. Її донька Леся теж вивчила чужі мови і перекладала на українську, як писала в листі до брата Михайла, подаючи список творів авторів на 16 сторінках для перекладу; вона в оригіналі читає твори світової літератури, робить переклади світової поезії на українську мову.

Домашнє виховання і навчання чи не було ідеєю для двох наших педагогів О. Пчілки, і С. Русової, яка першою заклала основи дитячих садочків. С.Русова нагадувала, що виховання повинно бути «рідномовне» і починатися із сім'ї, а далі продовжуватися у рідній школі, бо рідне слово – мова якого є джерелом національного світобачення, є відображення дійсності та її художнього образного мислення. Проте, на жаль, як пише Русова: «...школи і родинне життя (за часів царизму і заборони

української мови) були такі протилежні, що дитина мов через безодню плигала з свого рідного оточення в цілком чужу школу, де їй все було незрозуміле: й мова, й відносини, й наука. На все рідне, що зосталося по той бік безодні, клалося темне тавро – до нього ставилися в офіційній школі з презирством» [8, с.39].

В праці «Нова школа» С. Русова (Київ, 1917) пише, що «сучасна школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя, вона калічить розум і душу дитини, відриває від родини і несвідомо кидає на розпутьтя, баз усякого виховання, без повної освіти, і вона не відповідає національному духовному складові українського народу, народ зневірився у неї, сій школі, й не дає їй такої вартості, яку мусить мати справді народна школа» [8, с. 207]. Вона бачить, що містком від родини до школи, повинен бути український дитячий садок, де навчають українського слова, і радить «заговоріть до дитини рідною мовою, бо чужі слова є порожніми окликами, пролунають, не збудивши уяви в її думках» [8, с. 185]. І далі вона пише: «І доля, і щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: Вільна Національна школа для виховання вільної свідомої дружньої нації» [8, с. 297]. Але в школах дітей вчили російською мовою і Русова застерігала: «Така школа вела націю до морального занепаду, до загального хуліганства в різноманітних видах... вона зневжала душу народу» [9, с. 294].

Олена Пчілка, напевно, читала праці С. Русової, бо ішла так, як писала досвічена педагог. Все це враховувала Олена Пчілка при вихованні дітей. Вона писала пісні, драматичні твори, створивши вдома театр для дітей, які вивчали і ставили на сцені свого театру, написані О. Пчілою п'єси, казки, співали українських пісень, зібраних у людей, які наспівували їм волинські жінки. Діти любили свою Маму, Ольгу Петрівну, як свідчить донька Ольги Косач-Кривенюк, що діти Олени Петрівни «обожнювали її в дитинстві, ціле своє життя любили і шанували. Леся і Михайлик любили її і були під впливом чи не найбільше за всіх. Нам у дитинстві здавалося, кращої, добрішої, розумнішої за маму

на світі жінки нема» [6]². Із листування Лесі Українки з мамою, видно, що значний вплив мама мала на діяльність Лесі та були щирі і дружні взаємини між донькою і мамою: Леся розповідає мамі про своє життя, про свою радість і горе, про свої творчі задуми, про літературне і громадське життя тощо. Перед смертю Леся продиктувала матері зміст поеми, що збиралася написати.

Але були де-які розходження у політичних поглядах у них. Для Лесі, молодої дівчини, яка була під впливом І. Франка, це були пошуки політичних шляхів, так, вона пробувала зрозуміти і марксизм, поки вона не усвідомила його суть, і це є нормально. Хоча цим скористалися радянські вчені і писали різні наклепи на обох. У перших творах Лесі можна помітити, який вплив мала літературна творчість Олени Пчілки. Так, патріотична поема О. Пчілки «Юдіта» безперечно мала вплив на Лесину поему «Самсон». Але пізніше Леся знаходить свій власний шлях до світової літератури, яка мала великий вплив на її романтику, зокрема французька і німецька романтика, і це ще більше наштовхнуло її на написання геніальних неоромантичних українських творів до вершин, що заслуговують правдивого місця в світовій літературі.

Олена Петрівна була видатною діячкою в різних ділянках культурної, педагогічної, громадської праці і політичної діяльності. Варто нагадати, що крім названих праць і видань разом із Н. Кобринською видала перший жіночий альманах, в якому опубліковано твори видатних жінок на теми жіночого життя під назвою «Перший вінок», який вийшов у Львові 1887 року. В ньому надруковано оповідання Ольги Пчілки

2. Ольга Петрівна народ. 26.05.1877 р. в м. Звягіль на Волині. Вона була на 6 років молодша Лесі, яка написала сестрі Ользі «Історію східних народів» (Катеринослав, 1919), присвятила її вірш « Як ясне сонце» (1890). Ольга Петрівна вищу освіту закінчила Жіночий медичний інститут в Петербурзі., це перший інститут, де могла жінка здобути вищу освіту. У 1904 р. вона вийшла заміж за Михайла Васильовича Кривинюка, який вчився у Празькому університеті і виїхала до Праги. У 1906-08рр. вона перебувала в Києві, брала участь у «Просвіті». З 1910-22рр. Працювала в Лоцьманській Кам'янці земським патронажним лікарем, опікалася психічно хворими сиротами-дітьми. Тікаючи від голоду у 1921р. родина переїздить до Моголева - Подільського, там не було голоду, вона викладала українську мову. У 1924 р. переїхала до Києва працювала у школі №20, а в 1929р. прац. в бібліотеці на посаді бібліографа перекладала з французької мови твори А. Доде, Жорж Занд, з англ. - Дікенса, з польської - Е. Ожежка, видавала дитячу літературу; цінна її книжка «Хронологія життя Л.Українки», писала спогади про батька, про дитинство Лесі та ін.. 3. 04. 1909р. помер батько, тужив за приятелем І. Франко, плакав біля домовини, та сльози не міг витерти своїми хворими руками. О. П. Косач-Кривинюк не встигла написати спогади про свою матір Олену Пчілку. Тому залишився тільки початок цих спогадів. Недуга і смерть Ольги Петрівни Косач-Кривинюк (псевдонім Зірка) 11 листопада 1945 року потрясла О. Пчілку. Ольга П. померла в м. Авгсбурзі, Німеччина.

«Товаришки», поему «Дебора», а також три поезії Лесі Українки і її поему «Русалка».

Олена Пчілка на початку 70-х років серйозно зайнялася українською справою після поїздки до брата Михайла Драгоманова за кордон, де він перебував у науковому відрядженні (1872). Вона відвідала Флоренцію, Рим, Помпеї, познайомилася із життям інших народів, культурою. Пообіцяла братові передати листи галичанам-січовикам, які перебували у Відні. Зустріч з галичанами для неї стала більш зрозумілою. Вона познайомилася з Мелітоном Бучинським, Окуневським, Гриневичем, Білінським, Бучинським, які були найбільш національно-активні галичани. Всі ці зустрічі, пожвавлення українського руху остаточно утвердило правильність її обраного шляху служіння українському народові. Та працювати на цій ниві ставало все небезпечніше. У 1876 році М. Драгоманова звільнили з роботи в університеті, і практично було його вигнано із України. Емський указ (1876), вимушена політична еміграція брата, заборона українського слова, глум над усім українським викликали у Олені Пчілки внутрішній протест, що назавжди поклав відбиток в душі про ставлення її до Росії, царату, та окремих російських літераторів і культурних діячів. Олена Пчілка бачила страшну хмару російщини, яка насунулася на Україну і закликала до боротьби з нею. Вона повністю солідаризувалася з думками І. Нечуя –Левицького, О. Кониського у викладених статтях - «Сьогочасне літературне прямування» та «Український націоналізм» у жорстокі часи, коли царизм перетворив Україну в колонію, а українців в рабів, моральне закріпачення. У Олені Пчілки головним стали виступи проти холуйського запобігання українського лібералізму перед російською культурою, літературою, проти космополітизму, який її брат ще в 1873-1874 рр. пртиставляв вузькому націоналізму. Вона вважала облудною «найщасливішу» ідею, піднесену фальшивими устами загарбників омосковлення, мужньо і відверто, коли всі говорили пошепки, вона єдина голосно дала оцінку В. Белінському як україножеру, захиснику кривавого московського імперіалізму, підтверджену цитатою російського критика, який писав, що «уряд російський не нарушив народне право, підбивши собі кримчаків і кавказців, оті

банди розбійників..., які завдали стільки злого Росії, і тим образили її великість» і, що «російський уряд визволив Грузію і Вірменію від тиранії азійських деспотів». Україножерські традиції Белінського розквітли, і свідченням цього, після смерті Белінського, була гробова мовчанка з боку російської інтелігенції на Емський указ, «царя-освободителя» Олександра II. у 1876р, завдяки якому, - як писав І. Франко,- «в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду адміністративним порядком, гонених без цілі, без глузду, ми бачимо цілий один народ, що колись добровільно приєднався до Росії, що своїм поступленням розламав китайську стіну, якою вона перед тим була відгороджена від решти світу, втягнув її в концер європейських держав та живе суперництво європейської політики, народ, що працею своїх найчільніших синів допоміг дуже багато, найбільше з усіх посторонніх до її європеїзації, народ, що ніякою спеціальною провинною, ніяким злочином не дав причин до такого тяжкого засуду, який упав на нього і 1876 р.» (цитую за В. Беззубом. «Зірка українського відродження»).

На початку ХХ ст. відкривали пам'ятник І. Котляревському в Полтаві. Напередодні свята прийшов наказ заборонити виступи українською мовою, що викликало розгубленість серед промовців, а деякі відмовилися від виступів, галичани (як іноземці) виступали українською мовою, всі інші – російською. Як писав Д. Донцов, що Олена Пчілка знехтувала наказом і виступала українською мовою. Представники влади були заскочені, що навіть і не зупиняли її. О. Пчілка була єдиною жінкою, що пішла на моральну відвагу, незважаючи на те, що на офіційних святах було заборонено виступати українською мовою, і це сприймалося як протест проти національного гніту царської Росії. Боротьбу за українську мову вона вела все життя. У січні 1905 році О. Пчілка у складі представницької делегації поїхала до Петербургу з клопотанням про відміну закону заборони українського друку. Комітет міністрів на чолі Вітте сам зрозумів, що заборона українського слова утруднює розповсюдження корисних відомостей серед української людності, отже, приносять шкоду. Комітет звернувся до університетів Києва, Харкова, до Петербурзької АН у цій справі.

Висновок учених АН був однозначний: українське населення повинно мати таке право, як і російське, говорити публічно і друкувати рідною мовою. Цей висновок мав історичне значення у відновленні прав української мови, оскільки українська мова - самобутня і окремішня від російської, «що її ніхто не придумав, вона існує віковічно, як і великоруська, і спинювати українців і не давати їм змоги розвивати своє письменство, освіту й науку не тільки несправедливо, але для самого народу руського і Російської держави шкідливо», - писав М. Грушевський. Відміна заборони друку пожвавила громадсько-політичну, публіцистичну та літературну працю О. Пчілки, направлену проти російського шовінізму.

Нове століття було трагічним для О. Пчілки: помер її на 34 році син Михайло (1903), у 1909 р. – чоловік, 1913 - Л. Українка; відійшли в інший світ найближчі друзі: М. Старицький (1904), М. Лисенко (1912). Після смерті Лесі, О. Пчілка переїжджає із Києва до Гадяча, куди перенесла редакцію «Рідного краю» та «Молодої України», але друкувала у київських друкарнях. У 1914 р. «Рідний край» було закрито. Пчілка працює у «Газеті Гадячського Земства», де друкує свої праці, потім стає редактором газети з 1917-1919рр. і переводить газету на українську мову. Національно-Визвольна Революція 1917 р. вдихнула нові сили письменниці. Всі сили вона віддає національному вихованню молоді: відвідує школи, організовує вечори в пам'ять Шевченка, М. Драгоманова, та ін., продовжується плідна робота її в дитячій драматургії: «Дві п'єси для дитячого театру» («Весняний ранок Тарасовий», «Казка зеленого гаю»), опера «Дві чарівниці» (1917), «Щасливий день Тарасика» (1920) «Мир миром» (1921) «Киселик» (1921), «Кобзареві діти», «Без'язикий», «Боротьба» та ін. У грудні 1918 р. з приходом Української Центральної Ради, у Гадячі відбулося урочисте свято присвоєння місцевій чоловічій гімназії імені Михайла Драгоманова, на якому вона виступила. Не боялася виступити проти більшовицької влади. За анібільшовицькі виступи О. Пчілка була заарештована у 1920р. Але за проханням одного із очевидців, якому вона дала адресу, щоб він пішов до комісара-боротьбіста Мусієнка, який втрутився у цю справу, і її було звільнено з умовою виїзду із Гадяча. Приїхала донька

Ісидора Петрівна і забрала маму до Могилева-Подільського. У 1924р О. Пчілка знову приїздить до Києва, працює в різних комісіях АН УРСР, друкується. Всеукраїнська АН виклопотала для неї від уряду персональну пенсію. Її обрали у члени кореспонденти УАН. І восени 1929 р, коли по всій Україні прокотилася хвиля арештів у зв'язку з процесом СВУ, - згадує Одарченко,- тоді до 80-ти річної письменниці, розбитої паралічем, прийшли агенти ГПУ з ордером «на право обыска и ареста». Вона не могла ні встати, ні «слідовать» за ними, її залишили. 4 жовтня 1930 року перестало битися серце визначної громадської діячки, письменниці, вченої, педагога. Ісидора Петрівна бачила її іронічну посмішку на лиці мертвої матері. Поховано її на Байковому цвинтарі поруч із чоловіком, сином Михайлом та донькою Лесею Українкою. М. Грушевський кинув грудку землі і сказав: «Споживай з миром».

Нехай ця скромна стаття пригадає всім вам і українській діаспорі, ким була Олена Пчілка. Нехай пам'яь про неї буде вічною.

Література:

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: Барви особистості і феномен духу. //Дзвін. 1993. № 10-12. С.140-144
2. Беднаржова Тетяна. Софія Русова–український вчений, педагог, літературознавець, громадський і політичний діяч. Тернопіль – Прага, 2001. 343с
3. Грінченко Б. Періодичне видання для дітей. // Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання. 1965. С. 245-263
4. Драй-Хмара. Леся Українка. Життя і творчість. К.: ДВУ. 1926. КС. 9
5. Косач-Борисова Ісидора. Спогади про Олену Пчілку. //Українська культура. 1966. № 1. С 27-28
6. Косач-Кривенюк О. П. Мати Лесі Українки (З моїх споминів). Уривок. Рукопис. ОКК. // Косач – Кривенюк Ольга. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк. Вид. «Гомін України». 1970. 923 С.
7. Новаківська Л. В. «Молода Україна». Олена Пчілка та її погляди на проблеми дитячого читання. Електронний ресурс: <https://www.ukr.com.ua>....
8. Одарченко П. Українська література. Збірник статей. //Одарченко П. – К.: Смолоскип. 1995. 407 С.
9. Одарченко П. Мати Лесі Українки. //Косач-Кривенюк Ольга. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк. Вид: «Гомін України». 1970. 923с.

10. Пчіла Олена. Українським дітям. П'ять віршів-перекладів. К.,1882. 46 с.
11. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь 16.6. 1917. // Олена Пчілка. ІЛ. Ф. 28
12. Пчілка Олена. Збірка віршів власних і перекладених (1892р.). с. Колодяжне. ІЛ. Ф. 29. Од. зб. 64 с.
13. Пчілка Олена. «Годі діточки вам спати»: вірші. Оповідання. Казки. Фольклорні записи. Для дошкільного та молодшого віку. //Пчілка О. К.: Веселка. 1991. 333 с.
14. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта. 1996. 304 с.
15. Редакція ж. «Рідний край». В справі рідного краю. // «Рідний край. 1910. № 1. С. 1-4.
16. Тодосієнко С. «Молода Україна». // »Світло». К. 1916. № 1. С. 72-73.